

УДК 37.017:173-053.5

DOI: 10.31499/2307-4906.4.2022.270297

## СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

**Ольга Поліщук**, викладач-стажист кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-6068-8279

E-mail: o.polishchuk@udpu.edu.ua

*На основі аналізу наукових досліджень відомих вітчизняних і зарубіжних учених висвітлено основні проблеми взаємовідносин дітей та батьків. Визначено, що основними завданнями сімейного виховання є виховання в дітей ввічливості, люб'язності, гуманного ставлення до оточення, любові до природи, культурного, морального та соціального розвитку особистості. З'ясовано, що ефективність сімейного виховання полягає у спільній трудовій діяльності батьків та дітей, у якій провідну роль відіграє мати.*

**Ключові слова:** сім'я; виховання; родинне виховання; авторитет батьків; батьківська педагогіка; трудова діяльність; інтелектуальний розвиток дитини; педагогіка партнерства.

## MODERN PROBLEMS OF FAMILY UPBRINGING AND WAYS TO OVERCOME

**Olga Polishchuk**, Teacher-trainee of the Department of Educational Technologies and Pedagogical Creativity, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-6068-8279

E-mail: o.polishchuk@udpu.edu.ua

*Based on the analysis of scientific research by well-known domestic and foreign scientists, the main problems of the relationship between children and parents are highlighted. It was determined that the main tasks of family education are the upbringing of children in politeness, kindness, patience, humane attitude to the environment, respect, love for nature, the ability to sympathize with others, care, cultural, moral, aesthetic and social development of the personality, as well as child upbringing a conscientious citizen-patriot of his Motherland, an honest worker and a good family man. It was found that the effectiveness of family upbringing consists in the joint work of parents and children, in which the mother plays a leading role, since it is she who has the greatest influence on children both in the spiritual and moral spheres of upbringing. No less important role in the family education of children is played by the authority of parents and the content of family education, which is determined by a scientifically based system. It was determined that the content of family upbringing is a system of scientifically based components: a) biological, socio-economic and spiritual needs of the individual, general cultural and national values, the level of harassment and self-esteem of the individual, the motivational and meaningful sphere of personal self-regulation, which form an integral combination of elements of the mechanism of value-regulatory regulation of appropriate human behavior; b) a set of socially significant qualities; c) types of personal relationships; d) systemic orientation of human actions.*

**Keywords:** family; upbringing; family upbringing; authority of parents; parental pedagogy; work activity; intellectual development of a child; pedagogy of partnership.

Однією з нагальних проблем сьогодення є проблема взаємовідносин дітей з батьками, яка набуває особливого значення у вихованні дітей молодшого шкільного віку. Ця проблема зумовлена складною ситуацією у світі. У сучасному соціумі багато зла, жорстокості, байдужого ставлення до оточення, а інколи навіть і до рідних. Результатом цього є неправильне виховання молодого покоління. Сім'я є єдиною суспільною інституцією, що забезпечує ефективне виховання сучасної молоді та відіграє надважливу роль в еволюції людства. Роль сім'ї у формуванні взаємин між батьками й дитиною полягає в тому, що за своєю сутністю вона є першою школою гуманізації дитини та її головним осередком, у якому дитина пізнає моральні правила, культуру і норми міжособистісної поведінки, звички індивідуальної та колективної діяльності. Вона опановує моральні цінності й виробляє свої ціннісні орієнтації. Саме у процесі родинного виховання в дітей закладається фундамент моральності та вихованості.

Основні поняття діяльності інституту сімейного виховання в умовах сучасного розвитку українського суспільства відображено в таких нормативних документах: Закон «Про освіту», «Концепція НУШ», Закон «Про охорону дитинства», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), та ін. Саме в цих документах було визначено, що родина виконує провідну роль у житті дітей, готує їх до самостійного життя, формує їх як особистість, збагачує їх культурними цінностями та розвиває духовний потенціал.

У вивченні цієї проблеми актуальним є практичний досвід видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського, який у своїх працях окреслив шляхи, методи і форми взаємодії школи та сім'ї. Зазначимо, що для вітчизняної педагогічної науки спадщина В. Сухомлинського, у якій чільне місце відведено проблемі взаємодії школи та сім'ї, надзвичайно важлива, оскільки дає можливість з позицій діахронії окреслити вектор виховання дітей у напрямку до сьогодення [7].

Аналіз наукової літератури засвідчив, що питання сімейного виховання досліджували вітчизняні та зарубіжні учені, зокрема Т. Афанасьєв, К. Ушинський, О. Захаренко, Т. Алексеєнко, та ін. Сімейне виховання особистості та соціальний розвиток дитини в сім'ї залишається найбільш актуальною проблемою. У багатьох наукових працях вітчизняних і зарубіжних учені акцентують на різних аспектах цієї проблеми: від теоретичних проблем сім'ї до основ психолого-педагогічної культури батьків та умов ефективного сімейно-родинного виховання. Проте, на жаль, особливості сімейного виховання та шляхи подолання цієї проблеми на сьогодні залишаються малодослідженими.

Виховання дітей у сім'ї, проблеми особистісного зростання молодших школярів висвітлено у працях Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, П. Куліша, К. Ушинського, О. Духновича, Ю. Дзерович, М. Пирогова, А. Макаренка, Г. Костюка, Л. Виготського, І. Чеснокова, П. Чамати, Г. Костюка, І. Сікорського, П. Каптерева, І. Кона, О. Запорожця, М. Лісіної, О. Вишневецького, В. Білоусової, А. Адлера, Е. Еріксона, А. Маслоу, К. Роджерса, Л. Демоза, М. Міда, К. Обухівського, Р. Дрейкуса, Х. Джайнотта, Т. Гордона, Г. Олппорта, Ш. Бюллера, В. Франкла, Р. Мея, В. Шута, та ін.

Метою статті є з'ясування особливостей процесу виховання дитини в сім'ї, аналіз шляхів і методів роботи соціального педагога для налагодження та

вдосконалення виховного процесу.

Запропонована В. Сухомлинським концепція батьківської педагогіки поєднала в собі особистий досвід та постійно вдосконалювані механізми співпраці колективу Павлинської школи з батьками. За методологічну основу було взято приклад батьків, суть якого полягала в тому, що діти, особливо в молодшому віці, наслідують, копіюють ту модель суспільної і комунікативної поведінки, яка панує в сім'ї. З цього приводу В. Сухомлинський зауважував: «Сім'я в нашому суспільстві, – це первинний осередок багатогранних людських відносин – господарських, моральних, духовних, культурних, естетичних. І, звичайно, виховних. Однак могутньою виховною та облагороджуючою силою для дітей вона стає тільки тоді, коли батько і мати бачать високу мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх в очах дитини» [8].

Сім'я є основним носієм морального досвіду попередніх поколінь та основним центром «моральної освіти».

Виховання – це процес створення відповідних умов для фізичного, психологічного та соціального розвитку особистості, оскільки його головною метою є всебічний гармонійний розвиток особистості. Саме тому важливим є заохочення та підтримка фізичного, емоційного, соціального та інтелектуального розвитку дитини від народження до дорослості. У вітчизняній етиці вихованням також називають соціалізацію – процес та практику засвоєння дитиною загальноприйнятих у суспільстві норм поведінки. К. Ушинський, наприклад, стрижнем системи виховання вважав моральне виховання молоді, оскільки воно проектує здоров'я суспільства більше, аніж інтелектуальне виховання: «Ми сміливо висловлюємо переконання, що моральний вплив становить головне завдання виховання, значно важливіше, ніж розвиток розумовий взагалі» [6].

Однією з вимог до виховання є постійний психологічний контакт батьків із дітьми. Коли дитина відчуває, що батьки постійно нею цікавляться, мають достатньо часу, аби погратися навіть у найпростішу елементарну гру, переглянути мультфільм, прочитати казку, вона усвідомлює для себе сутність батьківської турботи і любові.

Родинне виховання – це перевірений віками досвід національного виховання в сім'ї, що є джерелом формування світогляду, трудової підготовки, фізичного зміцнення людських почуттів, любові до матері і батька, бабусі і дідуся, роду і народу, пошани рідної мови, історії, культури. Вирішальну роль у сімейному вихованні відіграє особиста поведінка дорослих. Оскільки для розвитку дитини має значення кожне слово батьків, кожний рух, кожна дія, кожний учинок, самоконтроль за кожним своїм кроком має бути в дорослих на першому плані, адже неможливо повноцінно виховати особистість, не даючи їй позитивного прикладу для наслідування. Тільки особистість може впливати на особистість, тільки характером можливо формувати характер. Цікавим у цьому аспекті є твердження психологів про взаємозалежність віку дитини і міри впливу дорослого на неї: чим менше вік дитини, тим більше приклад дорослих впливає на її поведінку. Отже, якщо особистий приклад батьків є транслятором позитивної інформації для дітей і викликає адекватну реакцію, можна сподіватися на успіх у вихованні.

Основними завданнями сімейного виховання є виховання в дітей ввічливості, люб'язності, терпіння, гуманного ставлення до оточення, поваги, любові до природи, уміння співчувати іншим, турботи, збагачення культурного, морального, естетичного,

соціального розвитку особистості, а також виховання дитини свідомим громадянином-патріотом своєї Батьківщини, чесним трудівником і гарним сім'янином [2].

Оскільки специфіка виховання дитини в сім'ї визначається її типом, умовами проживання, ступенем підготовленості батьків до реалізації виховної функції, то компонентами виховного потенціалу вважаємо: чисельність і структуру сім'ї; морально-психологічну атмосферу та характер внутрішнього сімейного спілкування; життєвий і професійний досвід батьків, рівень їхньої освіченості та педагогічної культури; розподіл обов'язків у сім'ї; матеріальні та побутові умови; організацію сімейного дозвілля та наявність сімейних традицій; взаємозв'язок зі школою та іншими соціальними інститутами.

Основними проблемами сучасного сімейного виховання Т. Алексєнко вважає: відсутність єдиної теорії сімейного виховання, яка б дала змогу мати чітку стратегію вирішення педагогічних проблем; значну плутанину з цінностями в сучасних батьків; суттєве обмеження можливостей соціального оточення дитини; низький рівень морально-психологічних відносин у сім'ї; невизнання батьками соціальної рівності між дорослими дітьми та ін. [2].

Потреба у праці – одна з найбільш необхідних для людини загалом. Це доводить ту ключову позицію виховання, що трудова діяльність а ргіогі є природною потребою дитини як когнітивний чинник розвитку всіх сфер її психічного і фізичного здоров'я. Передбачуваний результат виконаної праці завжди приваблює людини, і дошкільнята та молодші школярі тут не виняток. Цей ефект знаходить посилення тоді, коли разом із дітьми працюють дорослі, коли спільними зусиллями вдається досягти бажаного результату [12].

Ефективним способом сімейного виховання є спільна трудова діяльність батьків та дітей. Школярів варто залучати до праці, вони повинні мати певні трудові обов'язки. Така співпраця в сім'ї має досить сильний виховний вплив.

Провідну роль у сімейному вихованні відіграє мати. Саме мати найбільше впливає на дітей, як у духовній, так і моральній сферах виховання. Діти, які виростають без материнського тепла, як правило, замкнені в собі, вперті, озлоблені на весь світ. Не менш важливим є і вплив батька на дитину, особливо це стосується хлопчиків. Але необхідно пам'ятати, що виконання цих умов можливо лише тоді, коли мати та батько є авторитетом для своїх дітей.

Авторитет батьків – це вплив батьків на особистість дитини, на її виховання, переконання й поведінку. Повага та любов до батьків, довіра їм через досвід раніше виконаних дій та обіцянок значною мірою детермінують авторитет мами і тата. Таке можливе тільки за умови правильного виховання, взаємно ввічливих стосунків у сім'ї. Значною мірою авторитет залежать і від того, чи не тягне хтось із батьків на себе ковдру виховання, що не раз демонструють наші сім'ї: мама – хороша, а тато – поганий, чи навпаки, бо кожен намагається примірити до дитини досвід власного виховання. Це різні покоління, а отже, переносити колишні вимоги до себе на вимоги до своєї дитини вкрай небезпечно. Щоб бути вимогливими, батьки мають піднятися до світу своєї дитини, зрозуміти її потреби, інтереси, з'ясувати здібності, щоб адекватно допомагати їй навчатися.

Педагогічна підтримка передусім передбачає надання людині необхідного простору свободи для прийняття самостійних рішень, виявлення креативності, вільного вибору способів організації самовиховання тощо. Загалом свобода особистості є

основною категорією теорії гуманістичного виховання, «провідною антропологічною константою гуманістичного світогляду і практики». Її складна сутність виявляється переважно в особливості реалізації, зокрема в можливості здійснення лише в діалектичному тандемі вільного особистісного вибору та особистісної відповідальності за прийняття рішення.

Педагогічну підтримку в реальному виховному процесі сучасної школи можливо здійснювати двома шляхами: по-перше, за допомогою засобів колективної підтримки (до цієї групи належать: гуманне ставлення вихователя до вихованців, довір'я до них, колективне планування виховної діяльності, створення ситуацій взаємного виховання, використання діяльнісно-креативного компоненту основних форм виховання, позитивна оцінка досягнень колективу й окремих мікроколективів, діалогічне спілкування тощо); по-друге, через засоби індивідуально-особистісної підтримки (наприклад, цілісна діагностика розвитку вихованця, визначення рівня його навченості, вихованості, виявлення його особистих проблем та аналіз причин їхнього виникнення, відстеження і дослідження розвитку людини, створення ситуацій успіху, підвищення статусу вихованця, формування механізмів саморозвитку особистості тощо) [12].

Зміст родинного виховання становить система науково обґрунтованих складових: а) біологічні, суспільно-економічні та духовні потреби особистості, загальнокультурні та національні цінності, рівень домагань і самооцінки особи, мотиваційно-сміслова сфера особистісної саморегуляції, що утворюють цілісне поєднання елементів механізму ціннісно-нормативної регуляції відповідної поведінки людини; б) сукупність соціально значущих якостей; в) види особистісних відносин (до суспільства й держави, інших людей і самої себе, праці й відпочинку, природи і суспільних груп, та ін.); г) системна спрямованість учинкових дій людини.

Розумовий розвиток дитини, підготовка її до школи не менш важливий і відповідальний момент у сім'ї.

У концептуальних засадах Нової української школи чітко окреслено відповідність освітньо-виховних процесів і відповідальність учасників цих процесів. Про інтелектуальний розвиток, зокрема, зазначено, що це здатність дитини робити порівняння, аналіз, узагальнення, висновки, це мовно-мовленнєвий розвиток та здатність самостійно навчатися. Це ті особливості, що не закладені генетично, а набуття їх розпочинається в сім'ї і значною мірою залежить від батьків. Таке розуміння визначає мінімум два шляхи розвитку здатностей дитини – від прискорення до сповільнення, зрідка аж до повної зупинки [9].

У дошкільному та молодшому шкільному віці з дітьми необхідно багато грати, правильно використовувати розвивальні комп'ютерні ігри не для «залиш у спокої» / «відчепися», читати багато книг, постійно розмовляти, граючи при цьому в мовленнєві ігри, відповідати на запитання, що постійно виникають у дітей. Для розширення кругозору, а також поповнення емоційно-почуттєвої та мовленнєвої сфер доцільно відвідувати музеї, виставки, театри з орієнтацією на вікові особливості дитини.

Традиційне розуміння підготовки до школи зводиться переважно до навчання дітей писати і читати, тоді як у них має бути сформована позитивна установка на новий період у житті, у якому можливими будуть нові знайомства, нові знання, нові види діяльності, з якими дитині допомогти впоратися мають саме батьки.

Усвідомлення дитиною нового статусу, інших потреб, ставлення до себе та свого оточення, вибір на основі ціннісних критеріїв, сформований у сім'ї, кола знайомств, а

згодом закріплення скопійованої із сім'ї моделі соціальних відносин вимагає від педагогів і батьків тісної співпраці, адже між нібито відомими істинами виховання величезні підводні рифи виховання, що в майбутньому породжують численні проблеми [1].

Нова українська школа небезпідставно звернулася до напрацювань В. О. Сухомлинського, проголосивши педагогіку партнерства ключовою складовою формули, основними орієнтирами якої є взаємоповага до кожного учасника освітнього процесу, передусім – дитина [13].

Проте задекларовані в концепції Нової української школи ключові компоненти – компетентнісний підхід і педагогіка партнерства – вимагають не стільки трансформованого, скільки нового освітнього середовища, побудованого на активному використанні інформаційно-комунікаційних технологій, інтерактивних методів, що зроблять працю педагога ефективнішою, якісно підвищать усі аспекти освітнього процесу, забезпечивши при цьому індивідуальний підхід до учня. Спеціально для Нової української школи розроблена електронна платформа, що надасть учителям можливість створювати і поширювати електронні підручники і курси для школярів.

Педагогіка партнерства школи та сім'ї визначає як обов'язкову норму добровільну інкорпорацію батьків у ту діяльність, яку запропонує вчитель. Така педагогіка – не примара, а реальність, якщо батьки та вчителі готові взаємодіяти на засадах рівності, коли кожен з них усвідомлює, що взяті зобов'язання мають бути обов'язково виконані. Соціалізація партнерства школи та сім'ї окреслює нові рівні гуманізацію відносин між учасниками, а це – повага до чужої думки, терпимість, розуміння, співучасть, щирість, здатність до інтеракції, запобігання конфліктам і непорозумінням. Спираючись на власний життєвий і педагогічний досвід, В. Сухомлинський зазначав: «Час і батькам, і вчителям глибоко усвідомити, що ні школа без сім'ї, а й сім'я без школи не зможуть справитися з найтоншими, найактуальнішими завданнями становлення людини» [8].

Проаналізувавши джерела із проблем сімейного виховання, констатуємо, що сімейне виховання – це взаємодія батьків з дітьми, яка ґрунтується на родинній любові, турботі, сімейній гармонії, повазі та захищеності дитини. Лише в такому разі виховання буде успішним. Нові проблеми сімейного виховання повною мірою віддзеркалюють проблеми сучасного етапу розвитку нашого суспільства.

Визначені методи, шляхи та особливості сімейного виховання не вичерпують усіх аспектів розв'язання цієї проблеми, що й надалі залишається актуальною і вимагає подальшого розроблення низки важливих питань, з-поміж яких: визначення педагогічних умов і пріоритетних напрямів сімейного виховання; здійснення спеціального навчання батьків із метою підвищення їхньої педагогічної компетентності з проблем виховання дітей у сім'ї; удосконалення форм і методів взаємодії виховних зусиль школи, сім'ї і громадськості з метою всебічного гармонійного розвитку особистості дитини; педагогіка партнерства, яка визначає справді демократичний спосіб співпраці педагога і дитини, окреслює відмінності у знаннях, навичках, компетентностях, проте задекларовує самоочевидну рівність у довірі, повазі, доброзичливому ставленні і взаємній вимогливості учасників виховного процесу. Співпраця родини і школи ґрунтується на взаємоповазі, рівноправному партнерстві і є єдиним живим організмом, об'єднаним спільною метою, гуманними стосунками та високою відповідальністю.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Система соціальних зв'язків та особистість. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12623/> (дата звернення: 09.09.2022).
2. Алексєєнко Т. Ф. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах. *Український соціум*. Київ, 2008. С. 63–67.
3. Сім'я і діти: програма родинно-національного виховання та навчання. *Тематичний план педагогічної освіти батьків* / кол. авт.; за заг. ред. В. Г. Постового. Київ: ІЗМН, 1997. С. 28–29.
4. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання: підручник. Вид. 3-тє, доп., перероб. Київ: Компрінт, 2019. 376 с.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 374 с.
6. Ушинський К. Про сімейне виховання. Київ: Рад. школа. 1974. 150 с.
7. В. О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: зб. наук. праць / за ред. проф. О. Є. Антонової, доц. В. В. Павленко. Житомир: ФО-П Левковець Н. М., 2017. 252 с.
8. В. О. Сухомлинський. Вибрані твори: в 5-ти т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 5. 414 с.
9. Грищенко Михайло та ін. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2018.
10. Сім'я та її значення у становленні особистості. URL: <https://vseosvita.ua/library/sima-ta-ii-znacenna-u-stanovlenni-osobistosti-455281.html> (дата звернення: 09.09.2022).
11. Теорія виховання: навч.-метод. посіб. / О. І. Башкір; за заг. ред. С. Т. Золотухіної. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. 96 с.
12. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: Плеяди, 2017. 206 с.
13. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 09.09.2022).

### REFERENCES

1. Systema sotsialnykh zv'iazkiv ta osobystist. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12623/> [in Ukrainian].
2. Aliksieienko, T. F. (2008). Vykhovnyi potentsial sim'i v suchasnykh umovakh. *Ukrainskyi sotsium*. Kyiv, 63–67 [in Ukrainian].
3. Sim'ia i dity: prohrama rodynno-natsionalnoho vykhovannia ta navchannia. *Tematychnyi plan pedahohichnoi osvity batkiv*. V. H. Postovoho (Ed.). (1997). Kyiv: IZMN, 28–29 [in Ukrainian].
4. Matsenko, L. M. (2019). *Pedahohika simeinoho vykhovannia: pidruchnyk*. Kyiv: Komprynt [in Ukrainian].
5. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
6. Ushynskiy, K. (1974). *Pro simeine vykhovannia*. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
7. V. O. Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu. O. Ye. Antonovoi, V. V. Pavlenko (Eds.). (2017). *Zhytomyr: FO-P Levkovets N. M.* [in Ukrainian].
8. V. O. Sukhomlynskyi. *Vybrani tvory*. (Vol. 1–5); Vol. 5. (1977). Kyiv: Rad. Shkola [in Ukrainian].
9. Hryshchenko, Mykhailo et. al. (2018). *Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Sim'ia ta yii znachennia u stanovlenni osobystosti. URL: <https://vseosvita.ua/library/sima-ta-ii-znacenna-u-stanovlenni-osobistosti-455281.html> [in Ukrainian].
11. *Teoriia vykhovannia*. O. I. Bashkir; S. T. Zolotukhinoi (Ed.). (2016). Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
12. *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia*. Bibik N. M. (Ed.). (2017). Kyiv: Pleiady [in Ukrainian].
13. *Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].